

Therefore, at the time of development of “the way from the Varangians to the Greeks,” Kiev was a city secured by fortifications which was capable both of defending its possessions and the merchant caravans passing through the territories it controlled. Thanks to this control Kiev could gain income not only from trade, but also from various taxes, duties on transit trade. This promoted not only development of its economic potential, but also its establishment as the political and military centre of Rus’.

УДК 929.7(477) «17»

ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ. В УКРАЇНСЬКИХ МЕМУАРНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Л. І. Салазуб

XVIII ст. – період в історії України, впродовж якого зміцнювалася російська абсолютна монархія та було ініційовано форсований наступ на автономію Гетьманщини. Українські керманічі, як могли, боролися за політичну самостійність, але зазнали поразки. У радянські часи дану проблему не актуалізували через заідеологізованість історичної науки. Представників українського істеблїшменту висвітлювали виключно зрадниками, не звертали увагу на особливості справжнього політичного розвитку Гетьманщини впродовж XVIII ст. Наразі, ситуація змінилася на краще: у науковців і пересічних людей є можливість вільного доступу до різних типів джерел. Враховуючи зміну акцентів у розвитку вітчизняної науки, сучасні дослідники звертають пильну увагу на мемуарні джерела українського походження, які показують нам реальну картину політичного життя на теренах Гетьманщини впродовж XVIII ст.

Політичне становище Гетьманщини XVIII ст. широко висвітлено в узагальнюючих працях, монографічних дослідженнях і статтях. В історії вивчення проблеми виразно виділяються три етапи: дореволюційний (XIX – поч. 20-х рр. XX ст.); радянський (поч. 20-х рр. XX ст. – 1991 р.) та сучасний (розпочався у 1991 р. й триває донині). Зокрема, Д. М. Бантиш-Каменський та М. А. Маркевич звертали пильну увагу на постаті гетьманів XVIII ст. Вони активно залучали до своїх праць значну кількість українських мемуарних джерел особового походження. Натомість, у працях радянських істориків М. А. Литвиненко, В. А. Смоля, О. М. Апанович політична історія Гетьманщини висвітлена побіжно та з урахуванням тогочасних ідеологічних настанов. Історики діаспори були більш сміливими в своїх твердженнях. Зокрема, О. П. Оглоблін детально висвітлює терор російського царя Петра I після вчинку І. Мазепи та початок форсованого наступу на автономні права України напередодні та під час гетьманства І. Скоропадського.

За часів незалежності України політичну історію Гетьманщини XVIII ст. дослідила низка вітчизняних істориків. Найбільший внесок зробили Б. Крупницький, В. М. Горобець, О. К. Струкевич та ін. Здебільшого, вони акцентують увагу на процесі ліквідації автономних прав. Однак, на жаль, відсутні комплексні дослідження, у яких би було висвітлено ключові перипетії політичної історії через призму мемуарних джерел. Враховуючи те, що джерела особового походження передають нам атмосферу подій, свідками яких були їх автори, ми ставимо за мету дослідити політичне становище Гетьманщини XVIII ст. за мемуарними джерелами українського походження.

Коло проблем політичної історії Гетьманщини XVIII ст., висвітлених в мемуарних джерелах українського походження, достатньо широке. Серед них – постать гетьмана І. Мазепи та становище Гетьманщини після Полтавської битви 1709 р. Зокрема, П. Орлик гостро засуджує дії керманічів Росії щодо українських земель. Він подає відомості про знущання московської влади над козаками, які відмовилися визнати російську владу й

яких змусили працювати на каналі між Ладогою та Волгою. Натомість, Я. Маркович звертає увагу на взаємовідносини між росіянами та українцями в питаннях укладання шлюбу й пише про одруження доньки гетьмана І. Скоропадського Уляни з Петром Толстим, який був сином таємного радника Петра Андрійовича. Він також наводить відомості про перебування взимку на теренах Гетьманщини рот російської армії по містечках і селах. М. Д. Ханенко актуалізує питання заснування Малоросійської колегії в 1722 р.

Помітне місце в мемуарних джерелах посідає постать П. Полуботка. П. Орлик та Я. Маркович дуже часто його згадують. Вони звертають увагу на його спроби врятувати автономні права Гетьманщини. Я. Маркович пише про те, що після смерті Петра І українську старшину, яка їздила з П. Полуботком до Петербургу, звільнили та відпустили на поруки Генеральній старшині, а миргородському полковнику Д. Апостолу було наказано жити в Санкт-Петербурзі без змоги виїжджати. П. Апостол листувався з батьком. Він пише в своєму щоденнику про його перебування в Санкт-Петербурзі. Син звертає увагу на доволі приязне спілкування як з О. Меншиковим, так і з його сином та з іншими представниками тодішньої петербурзької еліти. Він також зазначає про чіткий фінансовий контроль з боку російського царату під час перебування Д. Апостола на гетьманській посаді. Д. Апостол на вимогу князя О. Меншикова писав звіт про всі доходи з України, які отримували до встановлення Малоросійської колегії.

Низка представників тодішньої політичної еліти отримувала російське дворянство. Не став винятком і батько Я. Марковича, який був пожалуваний у російське дворянство. Окрім того, керманічі Росії дозволяли купувати на теренах «Малоросії» землю іноземцям. Однак, не зважаючи на це, певні обмеження щодо панування «великоросіян» на українських теренах все ж таки були. Зокрема, у записах Я. Марковича, які відносяться до 1742 р., він звертає увагу на друкований наказ, у якому зазначалося, що «великоросіянам» не дозволяється перетворювати в своїх вічних холопів нікого з «малоросіян». Цим документом також передбачалися недійсними листи, що хтось мав раніше, які не дотримувалися цього. Із записів генерального підскарбія за 1744 р. можна довідатися про те, що для тогочасного українського істеблішменту притаманною була яскраво виражена колективність, а не індивідуальне ставлення до тогочасних подій, здатності відстоювати інтереси українського народу не дивлячись на позиції інших представників того ж прошарку в суспільстві.

Таким чином, авторами низки вітчизняних мемуарних джерел були представники тодішньої правлячої козацько-старшинської еліти. Коло висвітлених проблем є доволі широким. Зокрема, П. Орлик звертається до характеристики постаті І. Мазепи та становища Гетьманщини після Полтавської битви. Він, будучи послідовником І. Мазепи, доволі позитивно висвітлює його дії і не вважає гетьмана зрадником. Натомість, негативно ставиться до політики російського царату, яку він проводив після Полтавської битви щодо українських територій. Концепція щодо висвітлення наступних ключових проблем в українських мемуарних джерелах має свої особливості. Зокрема: П. Орлик, Я. Маркович і М. Ханенко звертають увагу на період в історії Гетьманщини, коли гетьманом був І. Скоропадський. Вони роблять акцент на подіях, що відбулися за часів І. Скоропадського та призвели до поступової втрати Гетьманщиною автономних прав. Для українських мемуаристів актуальними також є сюжети, пов'язані з гетьманом П. Полуботком, Д. Апостолом, використанням українських козаків у військових кампаніях Російської імперії та на будівельних роботах.

Отже, не зважаючи на єдину концепцію бачення політичної історії Гетьманщини впродовж XVIII ст., серед українських авторів мемуарних джерел існують певні відмінності при висвітленні окремих аспектів політичної історії Лівобережної України. До речі, більш сміливі твердження про активні дії по збереженню автономних прав Гетьманщини вміщує П. Орлик. І це не є дивним, адже, на відміну від Я. Марковича та М. Ханенка, він знаходився в еміграції та не працював в умовах атмосфери панування російських керманічів. У Я. Марковича та М. Ханенка здебільшого просто йде констатація ключових фактів, а в П. Орлика спостерігаються прояви відверто негативного ставлення до тогочасних подій.